

GODA SŪDŽIŪTĖ

Lietuvos statistikos departamentas, Lietuva
Statistics Department of Lithuania, Lithuania

SIMBOLIS VIEŠOSIOSE ERDVĖSE: RIMANTO BUIVYDO ARCHITEKTŪRINĖ KŪRYBA

Symbol in Public Spaces:
Architectural Works of Rimantas Buivydas

SUMMARY

The article discusses the architectural design works of the renowned Lithuanian architect professor, Rimantas Buivydas, as they relate to symbolism and the themes of public space design. It also specifically deals with his participation in the tradition of placing symbols in architectural design projects and in his designs for public spaces. For the analysis of this tradition, ideas of Carl Gustav Jung, Juan Edouard Cirlot and Umberto Eco are used. From Buivydas's architectural legacy as well as from his theoretical studies, the principles of composition for public spaces and the aesthetics of their architectural design are analyzed. The focus is mostly on how symbols are coded in the architectural design plans and sculptures that dominate in the compositions.

SANTRAUKA

Straipsnyje nagrinėjama iškilus lietuvių architekto prof. Rimanto Buivydo (1945–2017) kūrybinė veikla, susijusi su simbologijos ir viešųjų erdvių projektavimo temomis, kurias jis plėtojo kelis dešimtmečius. Tekste aptariama simbolių įkomponavimo į architektūros kūrinius tradicija, kurią architektas sąmoningai plėtojo, ir jo suprojektuotų viešųjų erdvių sąrangos bruožai. Šios tradicijos analizei pasitelkiamos R. Buivydui įtaką padariusių autorių Carlo Gustavo Jungo, Juano Edouardo Cirloto bei semiotiko ir estetiko Umberto Eco idėjos. Remiantis Buivydo kūrybinių darbų pavyzdžiais ir tiriamojo darbo palikimu, išryškunami architekto taikyti viešųjų erdvių kompozicinės ir estetiškos raiškos principai. Daugiausia dėmesio skiriama simbolio kodavimo viešųjų erdvių planuose bei kompozicijos dominantėse – skulptūrose – aspektams.

RAKTAŽODŽIAI: Rimantas Buivydas, viešosios erdvės, aikštės, paminklai, simbolizmas.

KEY WORDS: Rimantas Buivydas, public spaces, squares, monuments, symbolism.

IVADAS

Architektūrinėje aplinkoje kuriami pasaulėjautos ir istorinės atminties elementai – tai sena tradicija, susijusi su architektūros ištakomis. Jau neolito laikotarpiu sakralinės paskirties statiniai savo centruose įkomponuodavo menhyrus ir / ar dolmenus – taip buvo pabrėžiama atskaitos taško ir jo kuriamos pasaulio tvarkos svarba. Nepaisant socialinės, politinės, ekonominės situacijos, keičiantis epochoms architektūros kūrybių meninėje ar kompozicinėje raiškoje nuolatos buvo koduojamos tam tikros esmingos idėjos, gebančios daryti ilgalaikį kultūrinį / pasaulėžiūrinį poveikį. Užmaskuoti arba atvirai išreikšti simboliai tampa savaip prasmingi kolektyvinės sąmonės ir asmeninės patirties veikiamam suvokėjui. Jų žadinami mentaliniai vaizdiniai, kaip ir bet kokioje kitoje komunikacijos formoje, suteikia žmogui galimybę iššifruoti ir suprasti konkrečių viešųjų erdvių prasmes ir reikšmes.

Anot šveicarų psichologo Carlo Gustavo Jungo, žmogaus sąmonėje egzistuojantys archetipai – simboliai, kurie yra perduodami iš kartos į kartą, – leidžia atpažinti universalias reikšmes apskritai kultūroje. Šie mitologiniai vaizdai, arba kultūros simboliai, nėra statiški ar fiksuoti. Jie neretai susipina ar sutampa. Jungas buvo įsitikinęs, kad kolektyvinėje sąmonėje slypi instinktai ir archetipai, pasireiškiantys primityviais vaizdais, simboliais ar formomis, kuriuos atmeta sąmoningas (racionalus) protas. Vis dėlto anapusinė – ezoterinė – žmogiškojo pasaulio „realijų“ dalis juntama nepriklausomai nuo to, ar pats žmogus

Architektas profesorius Rimantas Buivydas

tai suvokia. Net ir nežinodamas tikrosios vaizdinių prasmės, žmogus neretai jaučia neregimas „tikrenybes“ taip pat, kaip ir nujaučia jų nebuvimą (Jungas 1964: 20–21). Tokios filosofijos pėdsakų galima aptikti lietuvių architekto Rimanto Buivydo kūryboje, juoba, kad jis sąmoningai domėjosi ezoteriniais reiškiniais ir religiniu/kultūriniu simbolizmu. Tai kalbėdamas apie savo kolegą pažymėjo ir architektas Jūras Balkevičius:

Rimantui simbolika turėjo labai didelę reikšmę. Vidinis turinys, kompozicijos simbolinė reikšmė, kartais giliai koduota ir ne kiekvienam eiliniam žiūrovui atsekama, bet ji yra, ir kai ji yra, ji juntama. Jos galima ir neiškoduoti, tai priklauso nuo žmogaus išprusimo, noro, nuo daug ko. Bet tai jo kūryboj būtinai turėjo būti.¹

Buivydo kūrybinė ir mokslinė veikla padarė nemenką įtaką Lietuvos architek-

tūros raidai. Semantinė architektūros analizė, kuriai jis buvo atsidavęs, leido jam ne tik geriau suvokti simbolio integravimo šiuolaikinėje architektūroje principus, bet ir perprasti architektūrinės aplinkos daromą poveikį kasdieniam jos lankytojui. Galima sakyti, kad jis sąmoningai siekė tokių rezultatų. Architekto projektuotose viešosiose erdvėse atskleidė tiek archajinio erdvės suvokimo kodavimas, tiek specifinį istorinį laikotarpį atspindinčios temos. Kita vertus, būdamas įžvalgas architektūros tyrinėtojas ir interpretatorius, jis savo moksliniuose tekstuose teoriškai artikuliuo esmingesnes Lietuvos viešųjų erdvių problemas (Buivydas ir Samalavičius 2011; Buivydas 2016).

Tad toliau straipsnyje bus analizuojami lietuvių architekto moksliniai tyrimai ir jų sąsajos su viešųjų erdvių pro-

jektams siekiant išsiaiškinti architekto taikytus simbolio įkomponavimo architektūrinėje aplinkoje būdus, kuriuos pats autorius ne visuomet buvo linkęs viešinti. Svarbu pabrėžti, kad šiame tyrime nesistengiama atskleisti visų Buivydo nagrinėtų, su architektūros raiška susijusių temų, ar visapusiškai apžvelgti architektūrinį simbolizmą jo kūryboje, kadangi tam reikėtų gerokai didesnės apimties studijos. Šiuo atveju, tyrimui pasitelkusi paties Buivydo teorinį palikimą architektūros semantikos srityje, nuodugniau aptarsiu tik kelis svarbesnius šio architektūros kūrėjo darbus viešųjų erdvių kūrimo srityje. Tikiuosi, kad ši analizė šiek tiek praplės žinias apie pastaruoju metu itin aktualius viešųjų erdvių kūrimo principus ir būdus, kurie gali būti naudingi plačiau įprasminant tokių darinių sąrangą.

SIMBOLIŲ KOMPONAVIMO BŪDAI VIEŠŪJŲ ERDVIŲ IR PAMINKLŲ PROJEKTUOSE

Kadangi architektūra su žmogumi komunikuoja erdviškai, jos poveikis neretai priklauso nuo to, kaip efektyviai architektas paslėptas reikšmes atskleidžia per formas, statinių / jų kompleksų / viešųjų erdvių kompoziciją ar grafinius elementus. Simboliu gali tapti bet koks tikrovėje egzistuojantis fizinis objektas ar jų grupė, suprantama, jei jis ar jie atspindi kažką nematerialaus (pavyzdžiui, idėją, vertybę, emociją, įsitikinimus). Arba, kaip italų semiotikas Umberto Eco tai apibrėžė: „Simboliu paprastai laikoma koreliacija tarp simbolizuotojo ir simbolizuojamojo (arba tarp išraiškos ir turinio) ir todėl traktuojamas kaip veiksmas tarp

porų“ (Eco 1986: 1). Paties simbolio panaudojimas gali varijuoti nuo tiesioginio idėjos atspindžio formoje iki archajinės pasaulėjautos išraiškos erdvės išplanavime. Analizuodamas simbolius architektūroje, Buivydas tokią raišką suskirstė į dvi esmines grupes:

1. Kūriniai, kurių kompozicijoje panaudojami elementai yra artimi simboliui arba jo komponentams. Kaip meninė priemonė toks idėjos atskleidimas tampa panašus į poetinę simbolio interpretaciją. Skirtinguose kūriniuose galima atpažinti tam tikrus simbolio motyvus, nors visi jie turi skirtingą išvaizdą. Kaip pavyzdį galima pateik-

ti paukščio ir sparnų vaizdavimą, atskleidžiantį skrydžio motyvą ir su juo susijusį reikšmių spektrą.

2. Kūriniai, kurių formoje simbolis sunkiausiai atpažįstamas, „paslėptas“, tad jį galima vertinti kaip netiesioginį atspindį. Šiai grupei priskiriami simboliai iššifruojami sunkiau. Jie atsiskleidžia idėjiniame turinyje ir yra tik iš dalies perteikti pačioje formoje. Simbolis tokiais atvejais atskleidžia erdvės ar statinio sąsajas su etnokultūriniais, religiniais, politiniais aspektais; objekto paskirtimi; vietos, kurioje įkomponuojamas kūrinys, istorinėmis ar kultūrinėmis ypatybėmis (Buivydas 2005: 41–49).

Simbolių išraiška dažniausiai sietina su architektūrinio objekto forma ir erdvine kompozicija, tačiau proporcijos, san-

tykiai, medžiaga, spalva ir kiti elementai taip pat atlieka svarbią funkciją formuojant norimas atskleisti idėjas. Spalva akcentuoja objekto formą ir medžiagą, iš kurios jis pagamintas. Forma ir mastelis keičia kompozicinio elemento veikiamos erdvės dydį, įtaigos pobūdį. Erdvės, kurių formavimui pasitelkiamos skirtingos išraiškos priemonės, perteikia skirtingas asociacijas ir reikšmes. Tad reikšmė kyla iš konteksto, kurį sudaro santykiai ir sąveikos tarp skirtingų savybių, o ne atskiri elementai. Beje, Buivydas, apmąstydamas simbolizmo raidą architektūroje, yra apgailėstavęs, kad modernioje ir postmodernioje architektūroje „simbolizmas apsiriboja vienasluoksniu kurio nors ar pavienio ženklo naudojimu ir būtas kompleksiskumas redukavo link monoplanio simbolio vartimo paskiro žodžio atitikmeniu“ (Buivydas 1996: 58).

SIMBOLIAI, ĮKŪNYTI STATINIŲ PLANUOSE IR PJŪVIUOSE

Dėl galimybės geometrines formas (šiai grupei taip pat priskiriami taškas ir tiesi linija) jungti viena su kita ir taip kurti vis naujas konfigūracijas bei interpretacijos variacijų gausumo, plokštumoje vaizduojamos formos turi daugiau dvasinės galios nei erdvinės. Formų simbolizme – net ir trimatėje erdvėje – planinė projekcija tampa svarbiausia informacijos perteikėja. Tokios nuostatos pastebimos įvairiais istoriniais laikotarpiais formuotų miestų, šventviečių ir viešųjų erdvių pavyzdžiuose. Urbanistinio darinio planas sąmoningai atkartodavo dangaus kūnų išsidėstymą, judėjimą, reprezentavo pasaulio sandarą, akcentavo centrą (pasaulio ašies, gyvybės medžio idėją).

Kaip pavyzdį galima paminėti Renesanso laikotarpiu kūręsio architekto Filarete's pateiktą idealaus miesto planą. Apskritime įrėmindamas du persidengiančius kvadratus, renesanso architektas atkartojė Aristotelio sudarytą keturių pagrindinių elementų (oras, ugnis, žemė, vanduo) arba keturių pagrindinių savybių (sausas, šlapia, karšta, šalta) schemą.

Kiekviena forma arba jų deriniai atitinkamai kuria naujas asociacijas ir reikšmes. Hermeneutinę tradiciją plėtojęs meno tyrinėtojas, poetas ir muzikas Juanas Edouardas Cirlotas (jo darbai darė akivaizdų poveikį Buivydo simbolizmo sampratai), apibrėždamas formas kaip simbolio funkciją, aiškino:

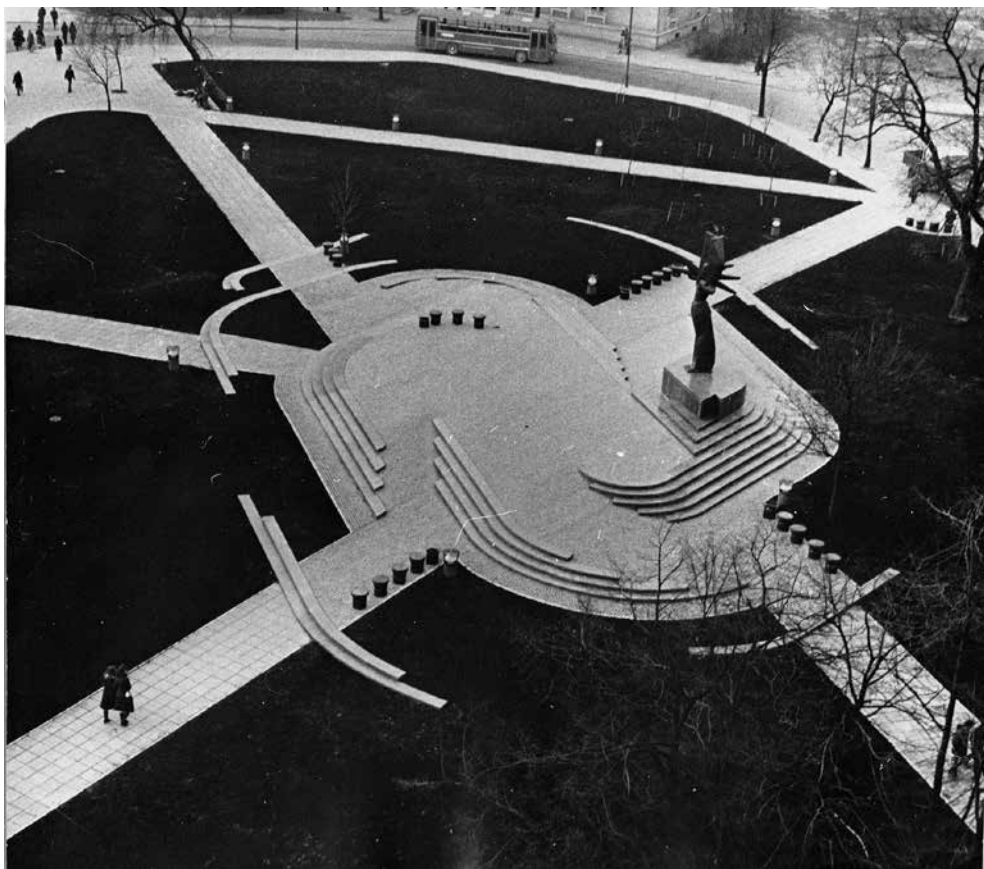
Aikštė su paminklu „Aušra“, skulpt. D. Matulaitė, arch. J. Balkevičius ir R. Buivydas, Šiauliai, 2003

Bendrajai prasme galime daryti išvadą, kad prioritetas, teikiamas taisyklingoms formoms, nurodo „reguliuojamas“ ar tvarką reprezentuojančias idėjas, o netaisyklingos formos – „nereguliuojamas“. Ovalios formos susijusios su biomorfiniais elementais; kubai – su dirbtinumu ir konstrukcijomis; paprastos formos – su tuo, kas tiesmuka; sudėtingos formos – su tuo, kas sudėtinga. Tas pat pasakytina apie ritmus, struktūras ir kompozicijas. Egzistuoja ir kiti bendrieji principai, tokie kaip simetrijos sugretinimas su pusiausvyra ir statiškumu; asimetrijos – su dinamiskumu; absoliučia darna ir atitinkamai absoliučiu chaosu (Cirlot 1958: 291).

Tokia filosofija ir daugiasluoksnis erdvės suvokimas ryškus įvairiuose Buivydo erdviniuose / architektūriniuose objektuose. Architekto darbuose giliausios meninės išraiškos prasmės rėmėsi archajiniu aikštės kaip visatos atspindžio vaizdavimu. Tiek planiniuose sprendiniuose, tiek išdėstant smulkesnius kom-

pozicinius elementus nužymimi visatos bei žemiškosios plotmės santykiai, dažniausiai išreikšti geometrinėmis formomis ir jų jungtimis, o kintant masteliui, aiškias simetrijos ašis ir centrą turintys planai pabrėžia stipriausio energetinio taško egzistavimą. Būtent tokį aikštės formavimo būdą apibūdina aikščių sąrangą nagrinėjęs Audrius Novickas, pažymėdamas, kad „centrine simetrija pagrįsti sprendiniai fiksuoja galutinę būseną. Kryptine simetrija pagrįstas paminklų centravimo aikštėje būdas akcentuoja kelią kaip artėjimo prie centro procesą, konotuojantį tikėjimo, tikslo siekimo, kelio reikšmes“ (Novickas 2010: 17).

Kaip vieną būdingiausių tokio plane atsispindinčio simbolizmo pavyzdžių Buivydo kūryboje galima nurodyti miesto aikštę su paminklu „Aušra“ Šiauliuose (skulpt. D. Matulaitė, arch. J. Balkevičius, R. Buivydas, 2003 m.). Plane trinkelėmis klotas denginys formuoja saulės – spin-

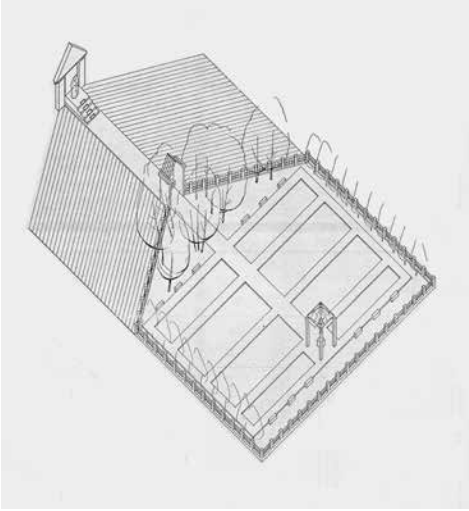

Aikštė su paminklu „Neringa“, skulpt. D. Matulaitė, arch. R. Buivydas, Klaipėda, 1983

duliais suardyto rato – motyvą. Plano centre įkomponuojama skulptūra, asociatyviai su planu siejama ne tik pavadinimu, bet ir ant postamento iškalto užrašu „Aušra“, „Klausyki saulės spindulių slaptos maldos tėvyne“, „Iš priespaudos tamsos bundančiai „Aušrai“ (1883) ir aušrininkams atminti“. Toks meninės išraiškos sprendimas išryškina ryšius su archajiniais prasmės sluoksniais: aušra – saulė – spindulys – ratas (nuo Egipto hieroglifų – saulės rato). Nors projektas įgyvendintas po ilgų derinimų ir daugelio pakeitimų, pirminiame projekto variante taip pat buvo numatytas postamentas

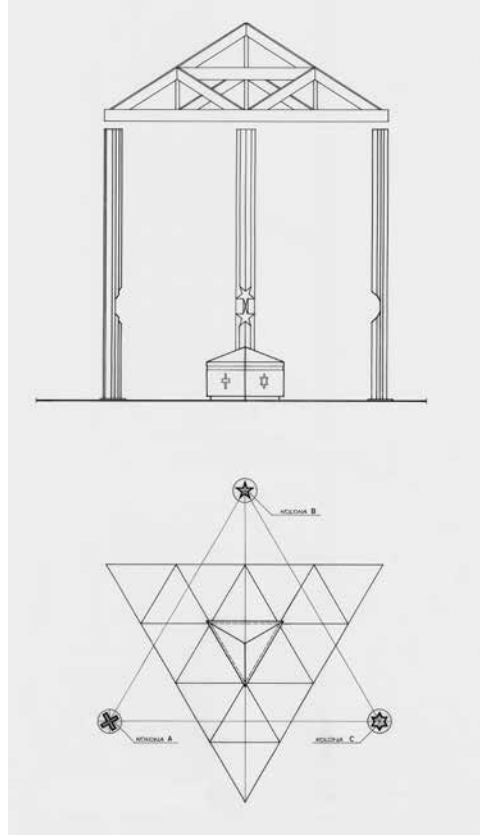
rate, nuo kurio driekėsi spinduliai, tačiau spindulio motyvas šiame (pirmesniame) projekto variante buvo dar labiau išreikštas. Kiekvienas spindulys baigėsi dangos formuojamu žiedeliu ir stulpeliu, tinkančiu atsisėsti.

Vienas žinomiausių ir įsimintiniausių Buivydo sukurtų viešosios erdvės projektų – aikštė su skulptūra „Neringa“ Klaipėdoje (skulpt. D. Matulaitė, arch. R. Buivydas, 1983 m.), tiek savo plane, tiek pjūvyje įgyvendinantis stichijų, vienas kitam prieštaraujančių elementų jungties idėją. Aikštėje kuriamas perėjimas nuo vieno simbolio prie kito, t. y.

Karo aukų memorialas, skulpt. L. Žuklys, arch. J. Balkevičius ir R. Buivydas, 1989 m.; a) altanos brėžinys b) aksonometrinis brėžinys

vaizduojama smėlio, vėjo ir vandens (jūros) sąveika. Didelių gabaritų plotui suvaldyti panaudotas spindulinis planas su akcentuotu dinaminio erdvės centru, kurį „įrėmina“ perstumti laiptų maršai. Laiptų elementas primena elipsės formą ir savo fragmentiškumu bei perstumimu kelia asociacijas su vėjo malūnėliu. Raiškiai plane išreikšta idėja dar labiau pabrėžiama vertikaloje ašyje. „Ižambiai einantys takai, besikeičiantys su laiptų maršu, asocijuojasi su jūros raibuliavimu ar supustytomis kopomis“, – pamato skulptūrą ir jos aplinką analizavusi dailėtyrininkė Liudvika Žėruolytė (Žėruolytė 1985: 15). Kompozicijoje kuriam emocinė įtampa intensyvėja artėjant prie aikštės centre esančios skulptūros. Takai, organiškai pereinantys į kylančius laiptų maršus, baigiasi pjedestalo masyvu. Aiški trauka centro link stiprina perėjimo ir nuo vieno sluoksnio (stichijos) į kitą pojūtį.

Verta pabrėžti, kad daugiasluoksniškumą vertinęs architektas neapsiribojo vien planiniais sprendiniais, atskleidžiančiais tam tikrą idėją. Semantinės projekto reikšmės vieną kitą papildė ir pasitelkiant erdvinių elementų charakteristiką. Šiame projekte gamtos stichijų jungtis siejama ir su pačios skulptūros kompozicijoje esančiomis laivų burėmis-sparnais.

Bene labiausiai planiniame sprendime atskleidžiama Buivydui būdinga gili simbolika perteikta neįgyvendintame Karo aukų memorialo projekte (skulpt. Leonas Žuklys, arch. Jūras Balkevičius ir Riman-tas Buivydas, 1989 m.). Pagerbiant memorialui skirtose vietose žuvusius lietuvius, žydus bei rusus, projekte užkoduo-

tas daugiataučių kapinių motyvas. Skirtingas tautas reprezentuojantys ekumeninio pobūdžio elementai (kryžius, Dovydo žvaigždė, penkiakampė žvaigždė) „suvienijami“ bendrame tūryje kaip altanos kolonų skerspjūviuose užmaskuotos įpjuvos. Tuo tarpu simbolinė elementų sąjunga išryškėja apžvelgiant planinį sprendinį. Memorialo projekte trikampės altanos stogas projekcijoje susideda iš šešiolikos smulkesnių trikampių, simbolizuojančių sąryšingumą.

Siekiant lankytojo/žiūrovo patirčiai suteikti asmeniškumo ir priminti, kad

kiekvienas prarastas žmogus yra ir didelė asmeninė netektis, kurtas vizualus ryšys su kitoje memorialo pusėje pastatyto namo prieangyje stovinčios šeimos paminklu. Simetrija ir elementų komponavimas vienoje ašyje sukuria balanso pojūtį, nors griežta, memorialinė aplinka emociškai kontrastuoja su laisvesnės kompozicijos šeimos paminklo erdve. Vienintelė fizinė jungtis tarp memorialų – vartai, kurie tampa savotišku slenksčiu tarp anapusinio ir šio pasaulio, kuriame liko tragiškai žuvusiojo asmens šeima.

SIMBOLIAI PAMINKLO KOMPOZICIJOJE

Nors planiniai sprendiniai ir leidžia kurti kompleksiškas semantines variacijas viešosiose erdvėse, Buivydas pabrėžė, kad skulptūra yra vienas iš svarbiausių elementų, galinčių apjungti erdvę į vientisą kompozicinį darinį. Pasak paties architekto, „dominantė – plastikos kūrinys – sukuria savitą traukos lauką reikiamoje <...> erdvės vietoje, susilpnindamas kitų veiksnių įtaką ir tarsi juos pajungdamas suteikia erdvei daugiau harmonijos, tvarkos bei visumos sąryšio pojūtį“ (Buivydas 2006: 96). Architektas kritikavo tokius dažnus sprendimus kaip paminklo „numetimas“ erdvėje ignoruojant jo jungtis su aplinka ir neskiriant dėmesio takų sistemai, jų dangai bei tai konkrečiai vietai pritaikytam pjeestalui. Kiekvienas elementas kompozicijoje atlieka svarbų vaidmenį ir gali tapti svariu semantinės išraiškos komponentu.

Tokias nuostatas atspindi gerai žinomas Lazdynų Pelėdos skveras Vilniuje (skulpt. D. Matulaitė, arch. J. Balkevičius,

R. Buivydas, 1995 m.). Meninė-idėjinė koncepcija – su kraičio skrynios ant buvusio namo pamatų nutūpusios seserys – susijusi su XIX a. lietuvių kultūrine situacija Vilniaus mieste. Pjedestalas, sumanytas architektų R. Buivydo ir J. Balkevičiaus, tampa kultūros dezintegracijos ir atgimimo simboliu. Seno namo pamatai su laiptelių bei langų žymėmis perauga gyvomis liepomis. Šio erdvinio kūrinio kontekstas istorinis: skvere egzistavęs ir vienuolynas, ir Basųjų karmeličių sodas, šalia tokie seni objektai kaip Visų Šventųjų bažnyčia, Filharmonija bei kiek jaunesnis Jaunimo teatro pastatas. Ryšys su aplinka leidžia prisiliesti prie įvairių dalykų: muzikos, teatro, religijos. Tai atkartoja kraičio skrynios motyvas. Skrynios – tai vieta, kurioje telpa ištisa šeimų ir kartų istorija: tradiciškai kraičio skrynios perduodama iš kartos į kartą. Tad paminklą galima vertinti ir tiesiogiai kaip dviejų rašytojų palikimą, ir kaip visos lietuviškos tradicijos įamžinimą.

Skveras su paminklu Lazdynų Pelėdai, skulpt. D. Matulaitė, arch. J. Balkevičius ir R. Buivydas, Vilnius, 1995

Kiek kitokia išraiška pasirinkta konkursiniame projekte, skirtame pagerbti Jonui Žemaičiui (skulpt. V. Bubelevičius, arch. R. Buivydas, T. Grunskis, idėjinis bendraautoris kultūrologas A. Samalavičius, 1992 m.), paminklo konkurse pelniusiame II premiją. Semantinis projekto aspektas atskleidžiamas memorialinių paminklų forma. Projektuodami aikštę autoriai siekė pagerbti ne tik Jono Žemaičio ir kitų pasipriešinimo sovietinei okupacijai aukų atminimą, bet ir įamžinti „miško brolių“ – gimtinės gynėjų – pergale. Tokiai dvejojai tematikai atskleisti pasirinkta dviejų kolonų-obeliskų konfigūracija. R. Buivydas teigė:

Jei prisiminsime dualią viso mus supančio fizinio pasaulio prigimtį, tai pat tai, kad visų bipolinių reiškinių ryšys simbolizuoja visa ko pastovumą, mintis šioje teritorijoje kurti paminklinį ansamblį iš dviejų elementų, kurie reprezentuotų Mirties ir

Gyvenimo, Liūdesio ir Šventės idėjas, atrodys labai įtikinama (Buivydas 2006: 152).

Kiekvieną elementą sudaro obeliskas, bronzinių bareljefų žiedas ir lietuviškas sodas kompozicijos viršūnėje. Kolonos ir sodo junginys tampa Gyvybės medžio alegorija, kuri siejasi ir su paties lietuviškojo sodo semantine reikšme – materijoje išreikštu pasaulio simboliu, į chaosą įvedama tvarka, kosmosu. Atitinkamai tuos pačius elementus galima traktuoti kaip tradicinių europinės ir lietuviškos kultūros elementų – obeliskų ir sodų – jungtį. Ansamblis su jį kertančia gatve kartu asocijuojasi su vartais, triumfo arka.

Kaip nurodo šie viešųjų erdvių pavyzdžiai, semantinės reikšmės visuose projektuose plečiasi su kiekvienu nauju elementu, o temos susipina tarpusavyje. Tai puikiai iliustruoja ir Cirlot mintis, kad „simbolio reikšmė skiriasi priklaus-

Aikštė su paminklu J. Žemaičiui, skulpt. V. Bubelevičius, arch. R. Buivydas ir T. Grunskis, idėjinis bendraautoris kultūrologas A. Samalavičius, Vilnius, 1992 m. brėžinys

somai nuo analizavimo pobūdžio, ypač psichologinio ir ezoterinio“ (Cirlot 1958: 292). Archajinės formų reikšmės, susijusios su gyvenimo, mirties ar pasaulėjautos aspektais, ne visada sutampa su psichologiniu požiūriu remiantis išskodu-

jamomis reikšmėmis. Pavyzdžiui, anksčiau aptartos „Neringos“ skulptūros projekte laiptų ir takų sistemos kuriama nuoroda į kopas gali simbolizuoti ne tik stichijas, bet ir kultūros klodų atodangas (Ščiglienė 2014: 71).

Skveras su paminklu žuvusiems Antrajame pasauliniame kare, Jankai, 1985

Siekiant aiškesnio tokios dvejetainės simbolio išraiškos suvokimo, verta paminėti Jankuose Buivydo projektuotą skverą su paminklu žuvusiems Antrajame pasauliniame kare (1985). Lygiakraščio trikampio formos plano centre inversijos principu atkartojama ta pati forma (plytelėmis klotas trikampis plotas), kurioje atsiranda trikampė piramidė, savo kraštais besijungianti su didesnio trikampio šonais. Atkartojant pasaulio kūrimo motyvą, memorialinės ar sakralinės paskirties erdvė susiejama su centru, žemės ir dangaus susidūrimo tašku, pasaulio ašimi. Esminė kompozicijos išraiška tampa šiame centre esančios skulptūros akcentavimas. Piramidė, kaip ir trikampio plano altana minėtame Karo aukų memorialo projekte, tampa vienybės, susitaikymo simboliu. Šią idėją siek-

ta akcentuoti visuose piramidės šonuose iškalus visų žuvusiųjų, kovojusių visose frontų pusėse, pavardes, tačiau šios minties galiausiai atsisakyta.

Kita vertus, tos pačios piramidės interpretacija kinta į ją pažvelgus per archajinės pasaulėjautos prizmę. Aikštės centre du persukti trikampiai tampa pasipriešinimo blogiui simboliu, o piramidė – tai neabejotinai žemės ir jos motiniškos pusės išraiška. Piramidė simbolijoje paprastai asocijuojama su mirtimi ir gyvenimu, kurie artimi Marios Gimbutienės aprašytos senosios Europos Žemės Motinos dievybei. Tai kartu ir kalnas, protėvių poilsio vieta, dieviškos globos išraiška (viršūnė su pagrindu jungiančios plokštumos – dieviškos apraiškos, Švenčiausiosios Trejybės simbolis) (Cirlot 1958: 267).

VIEŠOSIOS ERDVĖS KONTEKSTO IR RYŠIO SU APLINKA KURIAMOS PRASMĖS

Kad ir kokia unikali ar gili architekto idėja atspindima jo projekto meninėje išraiškoje, ji nėra vienintelis erdvės kokybės kriterijus. Anot Buivydo:

Čia [viešojoje erdvėje. – *Aut. past.*] architektūrinio konteksto ir skulptūrų santykis, jo teigiama kokybė gimsta dėl meninės abiejų komponentų vertės tolygumo, gilaus jų prasmės sąryšio. Tai vieni iš labiausiai lemiančių veiksnių, nes skurdžioje, neišraiškingoje aplinkoje (kad ir kokia gera būtų) skulptūra pasmerkta būti tik skaudžiai užgaunančiu jausmus papuošalu. Todėl vargu ar galima pasiekti vaisingų rezultatų, norint individualizuoti aplinką išimtinai vien skulptūros kūrinio sąskaita (Buivydas 2006: 121–122).

Specifinė tematika daro įtaką ne tik atskiros aikštės, bet ir platesnio urbanistinio audinio pobūdžiui. Taigi ryšys su urbanistine aplinka atsiranda ne „įkeldiniant“ aikštę ar skverą į numatytą plotą. Atvirkščiai, jis sustiprinamas arba nutraukiamas reaguojant į jau egzistuojančius savitus aplinkos objektus bei jų elementus. Paminklo temos ryšys su rajonu, kvartalu ar aplinkiniais pastatais yra vienas iš kertinių principų semantizuojant ne autonomišką, ribotoje erdvėje funkcionuojantį darinį, o elementą, rišantį miesto audinį į nenutrūkstamą vizualiai ir semantiškai suvokiamą tinklą.

Toks vietos konteksto paisymas siejamas su vietos dvasios (lot. *genius loci*)

samprata. Ją išplėtojęs architektūros teoretikas C. Norberg-Schulzas tvirtino, kad vietą apibrėžia dvi plotmės: erdvė – iš trimačių elementų sudaryta kompozicija ir charakteris – kompozicijos kuriama atmosfera. Anot Norberg-Schulzo, nors erdvės struktūra nuolat kinta, egzistuoja tam tikri nusistovėję vietos savitumai. Erdvės gali būti papildomos įvairiu turiniu, kuris išlieka net ir įgyvendinus didelius pakeitimus pačioje struktūroje (Norberg-Schulz 1980: 6–7). Siejant tai su jau aptarta Jungo teorija, išlikę savitumai dažniausiai atspindi tam tikrus istorinius įvykius, išliekančius kolektyvinėje atmintyje ir taip keliančius specifinius kriterijus naujai formuojamai erdvei. „Siekiant, kad kūrinys atspindėtų idėjinius ir estetinius idealus, to kūrinio tema turi atitikti plačią reikalavimų skalę, apimančią konkrečios miesto dalies praeitį, dabartį, numatomas perspektyvas“, – rašė Buivydas pabrėždamas architektūrinio ir istorinio konteksto bei skulptūrų santykio svarbą (Buivydas 2006: 118). Taigi jungtimi tarp viešosios erdvės ir urbanistinės aplinkos tradiciškai tampa temos susiejimas su istoriniais įvykiais, legendomis, asmenimis arba vietovardžiais. Tokia praktika būdinga ir kai kuriems Buivydo projektams: memorialiniai paminklai tragedijų vietose (Paminklas žuvusiems Antrajame pasauliniame kare Jankuose, paminklas 1991 m. žuvusiems Medininkų pasienio poste), paminklai asmenims jų gimtuose miestuose (Skveras su paminklu I. Simonaitytei Priekulėje), su vietos pavadinimu siejama tema (Lazdynų Pelėdos skveras prie tuometinės Lazdynų Pelėdos gatvės). Kuriant pastarojo paminklo architektūrinę aplinką, sąsajos su *genius loci* aki-

vaizdžios (Samalavičius 2016: 54). Tai nenuostabu, suvokiant, kad pastarajame skvere semantiniai ryšiai atsirado atsižvelgus ir į aplinkinių pastatų paskirtis.

Buivydas be išlygų kritikavo tiesmuką gatvės ar įstaigos pavadinimo susiejimą su projektuojamos erdvės kompozicine tema. Architekto nuomone, erdvinėje kompozicijoje turi būti juntamas komponentų vertės tolygumas ir prasmis ryšys. O „beatodairiškai remiantis vardine sistema galima įteisinti paminklų statybą tokiose miesto vietose, kurios turi antraeilę svarbą. Pagaliau ne visada vietų, turinčių vardinį ryšį su būsimu paminklu, erdvinė charakteristika gali užtikrinti palankias sąlygas skulptūros kūriniumi“ (Buivydas 2006: 118).

Tokiais teiginiais griežtai kritikuojami kiekybe grįstas mąstymo modelis ir tendencija masiškai tiražuoti skulptūras. Skulptūros atsiradimas viešojoje erdvėje vien tam, kad ji darytų vizualinį įspūdį, esą erdvė nėra tuščia – Lietuvoje dažnas reiškinys. Tokiose erdvėse be jokių architektūrinių jungčių su aplinka neturintys objektai tiesiog „išnyksta“, o atsitiktinai atsirandančios viešosios erdvės, neturinčios jokių stilistinių ar idėjinių ryšių, neperteikia jokio naratyvo.

Neretai vyraujantis įsitikinimas, kad simbolizmas architektūroje yra tiesiog dekoratyvinė kompozicinė dalis, išreiškia ir įtvirtina klaidingą požiūrį į pačios architektūros funkciją. Semantiniai ryšiai su aplinka kuria vietos charakterį suteikdami jai savitumą ir atpažįstamumą, siedami erdvę su ją supančiais jau egzistuojančiais dariniais. Nors nelaikoma būtinybe, kad vietos lankytojas atpažintų simbolį, jo egzistavimas neretai pajuntamas be didesnių ar specialių stebė-

tojo pastangų, kaip savotiška užuomina, prikelianti atmintyje pamirštas tiesas. Erdvės pojūtis yra neatsiejama architektūros suvokimo proceso dalis. Tad architektų pastangos suteikti erdvei ne tik estetinio žavesio, bet ir gilesniuose

sluoksniuose koduojamų reikšmių tebėra aktuali kūrybinio proceso dalis. Buivydo architektūrinės veiklos kuriant viešąsias erdves ir bendradarbiaujant su kitais kūrėjais (skulptoriais) analizė leidžia padaryti tam tikras išvagas.

IŠVADOS

Apibendrinant šiame straipsnyje išanalizuotą medžiagą – Buivydo veiklos kuriant viešąsias erdves ir paminklų bei skulptūrų architektūrinę aplinką – esmingesnius pavyzdžius, galima padaryti šias išvadas.

Pirma. Architektūrinio simbolizmo tradicija yra nenutrūkstamai aktuali architektūros patyrimo dalis. Pagal išraiškos universalumą semantinės kūrinio reikšmės koduojamos tiek aiškiais, tiek paslėptais simboliais. Vietos lankytojas šiuos simbolius ne visada pastebi, bet visada nujaučia jų buvimą ir būna emociškai paveikiamas. Tokiu būdu simboliai architektūros kūrinyje atskleidžia gilesnes idėjas ar nuostatas bei kuria ryšius su vietos istorija, mitologija, dvasia. Taip pat galimus atskleisti kultūros, religijos ar politinės situacijos kontekstus.

Antra. Dėl galimybės derinti daug skirtingų elementų plokštumoje kuriami simboliai gali koduoti gilesnius klodus, negu erdvinės figūros. Tokia tradicija atsispindi miestų, viešųjų erdvių, sakralinių pastatų planuose. Buivydo kurtų kompozicijų planiniuose sprendiniuose dažniausiai atrandami geometrinėmis

formomis užkoduoti archajinės pasaulėjautos simboliai. Jie derinami formuojant vis sudėtingesnes konfigūracijas, reprezentuojančias vis naujas, viena kitą papildančias reikšmes.

Trečia. Nepaisant simbolių variacijų gausos planiniuose sprendiniuose, erdviniai elementai atlieka tokią pat svarbią erdvės semantizavimo funkciją. Viešojoje erdvėje atsirandanti skulptūra dažnai tampa kompoziciją harmonizuojančiu elementu. Įvairios charakteristikos (spalva, medžiaga, mastelis ir t. t.) bei atskiros kompozicinės dalys (pjedestalas, reljefą formuojantys laiptų maršai ir t. t.) savaip papildoma projekto meninę idėją ir suteikia erdvei vientisumo pojūtį.

Ketvirta. Nepaisant projekto unikalumo, erdvei atpažįstamumą ir pagrįstumą suteikia jos kontekstinis ryšys su aplinka. Ryšys kuriamas reaguojant į aplinkinį urbanistinį audinį, vietai būdingą architektūrą ir jos funkcijas, su teritorija susijusius istorinius įvykius. Siekis erdvę suformuoti tik ją užpildant estetiškai patraukliais elementais negali pakeisti glaudžius ryšius turinčio urbanistinio audinio kūrimo.

Literatūra

Buivydas Rimantas. 1996. Simbolizmo būtis šiuolaikinėje architektūroje, *Urbanistika ir architektūra* 2(22): 56–63.

Buivydas Rimantas. 2005. Simbolis architektūroje: nuo individualumo iki universalumo, *Urbanistika ir architektūra* 1(29): 41–49.

- Buivydas Rimantas. 2006. *Architektūra: pozityvai ir negatyvai*. Straipsnių rinkinys. Vilnius: Ex arte.
- Buivydas Rimantas and Samalavičius Almantas. 2011. Public Spaces in Lithuanian Cities: Legacy of Dependence and Recent Tendencies, *Urban Studies Research*. Article ID 284573.
- Buivydas Rimantas. 2016. Viešųjų erdvių transformacija Lietuvos miestuose, *Logos* 66, 2011.
- Cirlot Juan Eduardo. 1958. *A Dictionary of Symbols*. Translated from Spanish by Jack Sage. London: Routledge.
- Eco Umberto. 1986. *Semiotics and the Philosophy of Language*. Bloomington: Indiana University Press.
- Jung Carl Gustav. 1964. *Man and His Symbols*. New York City: Anchor Press.
- Norberg-Schulz Christian. 1980. *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*. New York: Rizzoli.
- Novickas Audrius. 2010. *Atminties įprasminimas miesto aikštėje: nuo paminklo iki patirčių erdvės*. Vilnius: Technika.
- Samalavičius Almantas. 2016. The Genius Loci, Public Spaces and Transformations of Vilnius' Urban Millieu, *Lituanus: The Lithuanian Quarterly* 62: 1.
- Ščigienė Vaida. 2014. *Dalia Matulaitė*. Vilnius: Arteria.
- Žėruolytė Liudvika. 1985. Legenda ir nūdiena, *Literatūra ir menas* 1: 15–17.

Nuorodos

- ¹ Iš autorės interviu su J. Balkevičiumi, 2019-05-03. Autorės asmeninis archyvas.